

UOT: 39

AZƏRBAYCANIN İCTİMAİ-MƏDƏNİ TARİXİNDƏ TATARLARIN ROLU

©2025

FİDAN ŞAHMALIYEVA*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID:0009-0007-1171-4999; e-mail: sahmaliyevafidan96@gmail.com;
f.shahmaliyeva@history.science.az
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.189>

Xülasə: Azərbaycan çoxmillətli, oxşar və fərqli mədəniyyətlərin azərbaycançılıq ideologiyasına inteqrasiya olunduğu tolerant ölkədir. Minilliklərdən süzülüb gələn milli dəyərlərə əsaslanan dövlət siyasəti ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqlar arasında birləşdirici rol oynayır. Azərbaycanda yaşayan bu xalqlardan biri də tatarlardır. Əsasən XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məskunlaşmış tatarlar ölkəmizin ictimai, siyasi, mədəni həyatında mühüm rol oynamış, müxtəlif sahələrdə öz töhfələrini vermişlər. Bu da sonrakı dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının Tatarıstan Respublikası ilə istər mədəni, istər elmi, istərsə də siyasi və iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Məqalədə Azərbaycanın ictimai, mədəni, siyasi tarixində mühüm rol oynamış tatarlar haqqında məlumat verilmişdir. Burada Völqaboyu tatarlarından olan Terequlovlar ailəsinin nümayəndələrinin Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında rolu, tatarların Ümumrusiya Müsəlmanlar Qurultayında, o cümlədən, I Türkoloji Qurultayda iştirakından söz açılmışdır. Məqalədə tatar ziyalılarından olan böyük maarifçi-publisist İsmayıl bəy Qaspiralının, Krım tatar dövlət xadimi general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin, Azərbaycanın incəsənət xadimi Mərziyə Davudovanın və digər ziyaluların ölkəmizdəki rolundan bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: tatarlar, azərbaycanlılar, etnologiya, tarix, əlaqələr

THE ROLE OF TATARS IN SOCIAL AND CULTURAL HISTORY OF AZERBAIJAN

©2025

FİDAN SHAHMALİYEVA*

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology of ANAS
ORCID:0009-0007-1171-4999; e-mail: sahmaliyevafidan96@gmail.com;
f.shahmaliyeva@history.science.az

Abstract: Azerbaijan is a multi-ethnic, tolerant country where similar and different cultures are integrated into the Azerbaijani ideology. The state policy based on national values filtered down from millennia plays a unifying role among different peoples living in our country. Tatars are one of these peoples living in

Azerbaijan. Tatars, who settled in Azerbaijan mainly at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, played an important role in the social, political, and cultural life of our country and made their contributions in various fields. This also had a positive impact on the development of cultural, scientific, political and economic relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Tatarstan in later periods.

The article provides information about the Tatars who played an important role in the social, cultural and political history of Azerbaijan. Here, the role of the representatives of the Teregulov family, one of the Volga Tatars, in the social and cultural life of Azerbaijan, and the participation of the Tatars in the All-Russian Muslim Congress, including the First Turkological Congress, were discussed. The article also mentions the role of Ismayil bey Gaspıralı, a great educator and publicist from Tatar intellectuals, Crimean Tatar statesman Lieutenant General Mammad bey Sulkeviç, Azerbaijani artist Marziya Davudova and other intellectuals in our country.

Keywords: Tatars, Azerbaijanis, ethnology, history, relations

РОЛЬ ТАТАР В СОЦИАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

©2025

ФИДАН ШАХМАЛИЕВА*

*Институт Истории и Этнологии имени А.А.Бакиханова НАНА
ORCID:0009-0007-1171-4999; e-mail: sahmaliyevafidan96@gmail.com;
f.shahmaliyeva@history.science.az

Резюме: *Азербайджан – многонациональная, толерантная страна, где схожие и разные культуры интегрированы в азербайджанскую идеологию. Государственная политика, основанная на национальных ценностях, просуществовавшая тысячелетиями, играет объединяющую роль среди разных народов, проживающих в нашей стране. Татары – один из таких народов, проживающих в Азербайджане. Татары, поселившиеся в Азербайджане преимущественно в конце XIX – начале XX веков, сыграли важную роль в общественной, политической и культурной жизни нашей страны, внесли свой вклад в различных областях. Это также оказало положительное влияние на развитие культурных, научных, политических и экономических связей между Азербайджанской Республикой и Республикой Татарстан в более поздние периоды.*

В статье представлены сведения о татарах, сыгравших важную роль в социальной, культурной и политической истории Азербайджана. Здесь обсуждалась роль представителей рода Терегуловых, одного из волжских татар, в общественной и культурной жизни Азербайджана, участие татар во Всероссийском мусульманском конгрессе, в том числе в Первом Туркологическом съезде. В статье также упоминается роль Исмаил бека Гаспıралı,

крупного просветителя и публициста из числа татарской интеллигенции, крымскотатарского государственного деятеля генерал-лейтенанта Мамед бека Сулкевича, азербайджанской художницы Марзии Давудовой и других представителей интеллигенции в нашей стране.

Ключевые слова: татары, азербайджанцы, этнология, история, отношения

Giriş

Hazırda tatarlar dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayırlar. Tarixən Kazan-Həştər-xan-Sibir və ona qonşu ərazilərdə çoxluq təşkil edən tatarlar, siyasi proseslər nəticəsində Rusiya Federasiyasının bütün ərazisinə, Ukrayna, Polşa, Baltıqyanı respublikalara, Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinə yayılmışlar.¹

1722-1723-cü illərdə I Pyotrun Xəzər sahillərinə yürüşündən sonra burada istehkamlar qurmaq və gəmiqayırma işləri üçün Rusiya xalqlarının gücündən istifadə edilməyə başlandı. Beləliklə, Povoljye və Kazan tatarları, həmçinin çeremis-lər, çuvaşlar da tikintidə işləmək üçün Bakı şəhəri və onun ətraf ərazilərində məskunlaşmışlar.²

Qeyd edək ki, 1828-ci ildə Azərbaycanın şimal əraziləri Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edilmişdir. Bu dövrdə ruslar Azərbaycan türklərini də “tatar” adlandırmışlar. Tatarlar ölkəmizi özlərinə həmişə doğma hesab etmiş, Cümhuriyyət dövründə və ondan sonra da ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında xüsusi yer tutmuşlar.

Qafqaz ölkələri içərisində Azərbaycan, əsasən də paytaxt Bakı, tatarların say baxımından xüsusi çəkiyə malik olduğu şəhərlərdəndir. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən siyahıyaalmaya görə, ölkəmizdə 25. 900 nəfər tatar yaşayır.³

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra burada yaşayan xalqların hərtərəfli inkişafı üçün dövlətimiz tərəfindən imkanlar yaradılmışdır. Azərbaycanda yaşayan, cəmiyyətimizi təşkil edən xalqları ölkəmizin “sərvəti” hesab edən Ümummillə lider Heydər Əliyev xüsusi olaraq vurğulayırdı: “. . . *Respublikanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıca sərvəti qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dirlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər çox zəngin olar*”.⁴ Qeyd etdiyimiz kimi, ulu öndər çox milliliyi “zəngin”lik kimi qiymətləndirir, azərbaycançılıq ətrafında birləşən çox mədəniyyətliliyi “sərvət”imiz hesab edirdi.

¹ Aydın Mədətoğlu Qasımlı. **Türklər (Tarixi oçerklər)**. Bakı, 2012, s.327.

² Севиндж Алиева. **Татары в Азербайджане**. Монография. Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2018, с.9.

³“Azərbaycanda tatarlar” adlı monoqrafiya nəşr edilib. Multikultural.az, 27.10.2019, <https://multikultural.az/az/tatarlar/596/azerbaycanda-tatarlar-adli-monoqrafiyasi-nesr-edilib> (23.10.2024. Saat-12:01).

⁴ Qəmərxah Cavadov. **Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik)**. Bakı, “Elm”, 2000, s.14.

Tanınmış tatar ailəsi: Terequlovlar

XIX əsrin ikinci yarısında Bakıda neft sənayesi sürətlə inkişaf etməyə başlayan zaman burada çoxlu məktəblər, binalar, parklar salınır, nəqliyyat, rabitə, su təchizatı sürətlə inkişaf edirdi. İrandan, Rusiyadan Azərbaycana, xüsusilə Bakı şəhərinə çoxlu sayda işçi qüvvəsi axın edirdi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycana işləmək üçün gələnlər arasında tatar əhalisi üstünlük təşkil edirdi. 1913-cü ildə Bakı şəhərində Kazan tatarlarının fəhlə və qulluqçularının sayı 2067 nəfər idi.⁵

Azərbaycan və tatar xalqı arasında tarixən möhkəm dostluq, qohumluq əlaqələri mövcud olmuşdur. Terequlovlar ailəsi buna bariz nümunədir. 2007-ci ildə nəşr edilmiş “Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası”nda Terequlovlar ailəsinin təməlinin Volqaboyu tatarlarından olan Səfər ağa Terequlov tərəfindən qoyulduğu qeyd olunur.⁶ Müğənni və teatr xadimi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1917-ci ildə Volqaboyu tatarları tərəfindən yaradılan “Birlik” fəhlə təşkilatına başçılıq etmiş Məmməd-Hənəfi Terequlov da bu ailənin üzvlərindən idi. O, 1927-ci ildə Azərbaycanın əmək qəhrəmanı adına layiq görülmüş və Azərbaycanda opera xorunun yaradıcılarından biri olmuşdur.⁷ Bu nəslin davamçıları arasında bəstəkar Müslüm Maqomayevlə ailə qurmuş Bağdigül-Camal Terequlova, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun xanımı Məleykə Terequlova da var idi. Azərbaycan Opera və Balet Teatrının direktoru olmuş Sənətşünas Hüsni-Camal Terequlova da bu nəsiləndən idi.⁸ “Nicat” Xeyriyyə Cəmiyyətinin Bakı qadınlar bölməsini təsis edənlərdən biri olmuş Əminə Terequlova, həmçinin həmin cəmiyyətin nəzdində fəaliyyət göstərən 3-cü rus-tatar qızlar məktəbinə başçılıq etmiş Rəhilə Terequlova da bu nəslin nümayəndələrindən olmuşlar.⁹ Terequlovlar nəslində Zaqafqaziya müftisi Məmməd əfəndi Müftizadənin oğlu, saray müşaviri Osman bəy ilə evli olmuş Züleyxa Terequlova, həmçinin 1922-ci ildən Bakı Qızlar Seminariyasında tərbiyəçi müəllim işləmiş və 1936-cı ilə qədər uşaq bağçasının müdirəsi olmuş Fatma Terequlova da var idi.¹⁰ Göründüyü kimi, Terequlovlar ailəsinin nümayəndələri ölkəmizin mədəni həyatına böyük töhfələr vermişlər.

Tatarların Ümumrusiya Müsəlmanlar Qurultayı və I Türkoloji Qurultayda iştirakı

Azərbaycan ziyalıları ilə tatar ziyalıları dünyada yaşayan müsəlman türk əhalisini birləşdirmək uğrunda mübarizə aparırdılar. Buna onların 1905-1906-cı illərdə keçirilmiş Ümumrusiya Müsəlmanlar Qurultayında fəal iştirakını göstərmək olar. Qeyd edək ki, burada tatarlar üstünlük təşkil edirdi. Belə ki, qurultayda Volqa-Ural tatarları, Kırım tatarları və azərbaycanlılar olmaqla 3 müsəlman xalqın elitəsi

⁵ Севиндж Алиева. (A.g.k.), c.23.

⁶ **Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası**. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, s.200.

⁷ İsmayıl Umudlu. **Azərbaycanın əsilzadə şəcərələri (Tiflis, Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarının materialları əsasında)**. Bakı, “Nəşriyyat” şöbəsi, 2024, s.187.

⁸ İsmayıl Umudlu. (A.g.k.), s.189.

⁹ İsmayıl Umudlu. (A.g.k.), s.190.

¹⁰ İsmayıl Umudlu. (A.g.k.), s.191.

birdən birləşmişdir.¹¹ Qurultayda ən çox tatar nümayəndə heyəti Kazan, Orenburq, Həştərxan, Ufa, Samara və digər vilayətlərdən iştirak edirdi. Kazan tatarlarından olan türk yazıçısı və siyasətçisi Yusuf Akçura belə deyirdi: “Kazan tatarları və azərbaycanlılar həmişə sıx münasibətdə olub, öz millətlərinin mənafeyi üçün daim çalışıblar”.¹²

1926-cı ildə Bakı şəhərində yerləşən İsmailiyyə binasında keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay XX əsrdə türk xalqlarının mədəni həyatında baş vermiş əlamətdar hadisələrdən biri idi. Qurultay tatarların aktiv iştirakı ilə müşayiət olunurdu. Qurultayın gedişində türk dünyasının dili və tarixinə, etnogenezisinə, etnoqrafiyasına, ədəbiyyat və mədəniyyətinə məxsus məruzələr səsləndirilmişdir.

Qurultayda tatar əsilli azərbaycanlı professor Bəkir Çobanzadənin “Türk ləhcələrinin yaxın qohumluğu haqqında” adlı elmi məruzəsi maraqla qarşılanmışdır. Belə ki o, Mahmud Qaşğarını dərin biliklərə, geniş dünyagörüşə sahib bir şəxsiyyət kimi qiymətləndirərək öz fikrini bu sözlərlə ifadə edirdi: “Türk ləhcələrində ləksikanın əsası eynidir. Orada fərq yoxdur. Əgər fərq varsa bu yalnız müxtəlif hərflərdə (səslərdə) və onların dəyişməsində ola bilər”.¹³ Bəkir Çobanzadə Birinci Türkoloji Qurultayda türkologiya elminin və Azərbaycan dilçiliyinin inkişafı üçün bir neçə perspektivli təkliflərlə çıxış etmiş və qurultaydan sonra o, Azərbaycan Yeni Türk Əlifbası Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin rəhbəri vəzifəsinə layiq görülmüşdür.¹⁴

Tatar ziyalılarının Azərbaycanın ictimai-mədəni tarixində rolu

1920-ci illərdən başlayaraq Tatarıstandan Bakıya bir çox tatar mütəxəssis işləməyə gəlmişdir. Onların arasında Litva tatarlarından olan həkim Bayşarevski Ömər Əliyeviç, Kazan tatarlarından tarixçi, yazıçı, müəllim Qubaidullin Qazis (Əziz) Salixoviç də var idi. Qubaidullin Qazis Salixoviç 1930-cu ildə özünün “Azərbaycanda tarix elminin 10 il ərzində inkişafı” adlı monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir.¹⁵ Göründüyü kimi, tatarlar Azərbaycan elminə böyük töhfələr vermişlər.

Azərbaycanın ictimai, mədəni, siyasi tarixində mühüm rol oynamış tatarlar arasında məşhur maarifçilər, elm xadimləri, siyasətçilər, hərbçilər, həkimlər, müəllimlər, aktyorlar, musiqiçilər və digər sahələrdə çalışan görkəmli şəxslər var idi. Böyük maarifçi-publisist, Krım tatarı İsmayıl bəy Qaspiralı da həmin şəxslərdən biri idi. Türklərin birlik şüurunun dirçəldilməsində onun “dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarı xüsusi rol oynamışdır. İ.Qaspiralının şah əsəri olmuş, 1883-cü ildə Krımın Baxçasaray şəhərində işıq üzü görmüş “Tərcüman” qəzetinin yaradılmasının əsas məqsədi Rusiyada yaşayan müsəlman türklərini elm, bilik uğrunda mübarizəyə səsləmək idi.

İ.Qaspiralının yaradıcılığında Azərbaycan və Azərbaycan türkləri mövzusu xüsusi yer tutmuşdur. Bunu onun səyahət oçerklərində görmək mümkündür. Belə ki,

¹¹ Севиндж Алиева. (A.g.k.), c.12.

¹² Севиндж Алиева. A.g.k., c.13.

¹³ Adil Babayev. **Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya**. Bakı, “Elm”, 2016, s.69.

¹⁴ Bəkir Çobanzadə. **Müasir Azərbaycan Ədəbiyyatı. Seçilmiş Əsərlər, Beş cildə. I cild**. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, s.10.

¹⁵ Севиндж Алиева. A.g.k., c.37.

“Ədəbi məclis” (10 avqust 1886, №37), “Qafqazda üç-beş gün” (26 oktyabr 1886, №44), “Yolda rastlaşma” (20 yanvar 1895, №3), “Zaqafqaziya boyu” (23 dekabr 1901, №47) adlı очерklər İ.Qaspiralıya məxsusdur. O, həmçinin Qafqaza, Azərbaycana etdiyi səyahətlərlə bağlı məqalələr də yazmışdır.¹⁶ 1908-ci ildə türkçülüyü təbliğ etmək üçün yaradılmış “Türk Dərnəyi” cəmiyyətinin tərkibi Azərbaycan və tatar türklərindən ibarət idi. Əli bəy Hüseynzadənin türk millətinin birliyi haqqında formalaşdırdığı ideyalar türk xalqlarının milli oyanışında xüsusi rol oynamışdır. O, tatar türkçülük ideoloqları olan İsmayıl bəy Qasprinski və Yusif Akçura ilə birgə “Birlik və Tərəqqi” Komitəsinin Ali Şurasına daxil olmuşdur.¹⁷ 1906-cı ildə Tiflisdə nəşr olunmuş “Molla Nəsrəddin” jurnalını Azərbaycanın mətbuatı tarixində böyük hadisə kimi qiymətləndirən İ.Qaspiralı jurnalın Rusiya, Krım, Volqaboyu və Sibir tatarları arasında təbliğ edilməsində böyük işlər görmüşdür.¹⁸ Əlimərdan bəy Topçubaşov Kaspi qəzetində nəşr olunmuş “İsmayıl bəy Qasprinskinin xatirəsi” adlı məqaləsində yazırdı: “...İ.Qasprinski müsəlman əhalisinin yaşadığı hər yərə getmişdir. Getdiyi hər yerdə yeni məktəb açılır, xeyriyyə cəmiyyətinin əsası qoyulurdu. İ.Qasprinski H.Zərdabini müsəlman ictimai və maarif işlərinin ilk pioneri hesab edirdi...”¹⁹

Tatarların Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyətini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bu şəxslərdən biri Polşa əsilli Krım tatar dövlət xadimi General Leytenant Məmməd bəy Sulkeviçdir. O, 1919-cu ilin mart ayından bolşevik işğalına qədər Azərbaycan Ordusunda Baş Qərargahın Baş İdarəsinin rəisi vəzifəsində xidmət göstərmişdir.²⁰ Azərbaycan Ordusunda vəzifəyə başlamamışdan əvvəl Hərbi Nazirliyin qeydiyyatında olan 15 mart 1919-cu il tarixli yazı ilə özü haqqında məlumat verən M.Sulkeviç deyirdi: “*Dinim İslam, adım Məhəmməd bəy, rütbəm isə General leytenantdır. Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edirəm*”.²¹ Onun başçılığı ilə Azərbaycanın milli qoşun hissələrinin inkişaf etdirilməsi prosesi sürətlənmiş, çavuş məktəbləri yaradılmış, döyüş hazırlığı üçün proqram və cədvəllər tərtib edilmiş, hərbi məktəblərin geyim forması, səfərbərlik haqqında plan hazırlanmışdır.²² 1919-cu ildə Denikin təhlükəsi zamanı Bakı şəhərinin dənizdən və qurudan müdafiə olunmasına rəhbərlik etmiş M.Sulkeviç 1920-ci ilin yanvarında Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı təcavüzünün qarşısını almaq üçün hərbi əməliyyatlarda fəal şəkildə iştirak etmişdir. Məmməd Əmin Rəsulzadə “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adlı kitabında general Məmməd bəy Sulkeviç ilə bağlı

¹⁶ Abid Tahirli. **Bütün Türklərin Tərcümanı İsmayıl bəy Qaspiralı**. Bakı, “Ozan” nəşriyyatı, 2011, s.99.

¹⁷ Севиндж Алиева. **A.g.k.**, c.11.

¹⁸ Gülbəniz Babayeva. “Molla Nəsrəddin” və “Tərcüman” nəşrləri ədəbi-mədəni əlaqələr kontekstində. **Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq**, №1, 2022, s.44.

¹⁹ Abid Tahirli. **A.g.k.**, s.20-21.

²⁰ Ədalət Tahirzadə vd., **Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920) (Qısa tarixi очерk) II nəşr**. Bakı, “Çapır”, 2022, s.144.

²¹ Vilayət Quliyev. **Uzak ve Yakın Türkler**. İstanbul, Zengin yayıncılık, 2022, s.96.

²² Məmmədbəy Sulkeviç. https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99mm%C9%99d_b%C9%99y_Sulkevi%C3%A7. 26.09.2024 (23.10.2024. Saat- 12:41).

xatirələrində yazırdı: "...*Qardaşım, (əslində əmisi oğlu) parlament üzvü Mehmed Əli bəyin gördüklərini ilk dəfə olaraq xalqa çatdırmaq istəyirəm. O, mərd general Məmməd bəy Sulkeviçin qəhrəmancasına ölümünün şahidi olmuşdur. Onunla bir kamerada olan Mehmed Əli bəy söyləyirdi: "...Onun sakit, qətiyyətli səsə dediyi sözləri ömrüm boyu unutmuyacağam: "Xoşbəxtəm ki, müsəlman Ordusunun zabiti kimi ölürəm. Xudahafiz!"*"²³ Polşa ordusunda xidmət göstərmiş Azərbaycan əsilli polkovnik Vəlibəy Yedigər və Azərbaycan ordusunun Generalı M.Sulkeviçin abidələri Varşavanın mərkəzi parklarından birində ucaldılmışdır.²⁴ Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ulu öndər Heydər Əliyev 26 iyun 1998-ci ildə Milli Silahlı Qüvvələrin yaradılmasının 80-ci il dönümündə çıxış edərək, Azərbaycan ordusunun qurucuları arasında S.Mehmandarov, Ə.Şıxlinski ilə birgə M.Sulkeviçi də dərin ehtiramla yad etmişdir. Buradan da görüldüyü kimi, tatarların Azərbaycanın dövlətçilik tarixində misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycanın sosial-siyasi, etnik-mədəni tarixində dərin iz qoymuş tatar əsilli xanımlardan biri Mərziyə Davudovadır (Dautova). Azərbaycan Dram Teatrının aktrisası kimi fəaliyyət göstərmiş Mərziyə Davudova Azərbaycan qadınlarının səhnəyə çıxması üçün saysız xidmətlər göstərmişdir. M.Davudovanın ən böyük yarıdıcılıq uğurlarından biri olan Sevil obrazı bir çox azərbaycanlı qadınları çadra əsarətindən xilas etmişdir. Onun bu rolu qadın azadlığı uğrunda gedən mübarizədə mühüm rol oynamış və nəinki Azərbaycanda, dünyanın bir çox yerlərində də yüzlərlə qadının çadrasını atmasına təkan vermişdir.²⁵ M.Davudova Azərbaycanın teatr səhnəsində böyük ingilis dramaturqu V.Şekspirin Qenerilya ("Kral Lir"), Gertruda ("Hamlet"), Dezdemona ("Otello"), Ledi Maqbet ("Maqbet") rollarını böyük ustalıqla ifa etmişdir. O, Ledi Maqbet rolunu böyük məhərdlə oynadığına görə, 1936-cı ildə Azərbaycanın xalq artisti fəxri adına layiq görülmüşdür.²⁶ M.Davudova "Şərqi səhəri" tamaşasında Gülzar rolu ilə vətəni sevən, xalqın arzularına görə, öz arzularını qurban verən mərd Azərbaycan qadınlarının surətini ifa etmişdir.²⁷ Bütün bunlar göstərir ki, tatarlar Azərbaycan teatrına böyük töhfələr vermişdir.

Sovet Rusiyasında Krım və Volqaboyu tatarları arasında aclıq baş verən zaman 1921-ci ildə Aclığa Yardım Komitəsi təşkil olunmuş, qısa zaman ərzində 400 milyon rubl pul və 12 500 pud ərzaq məhsulları yığılmışdır. Azərbaycanın müxtəlif rayonlarının kəndliləri tərəfindən də aclıq çəkən insanlara yardımlar edilirdi. Belə ki, Şamaxı rayonundan Bakıya 2500 pud, Lənkərandan 2000 pud, Salyandan 1500 pud buğda göndərilmişdir.²⁸ Görüldüyü kimi, Azərbaycan xalqı qardaş tatar xalqına həyatın çətin sınaqlarında öz köməyini əsirgəməmişdir.

²³Şəmistan Nəzirli. **1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri**. Bakı, "Təfəkkür" Universitetinin mətbəəsi, 2009, s.196.

²⁴Vilayət Quliyev. **A.g.k.**, s.130.

²⁵Adilə İsmayılova. **Azərbaycan Qadınları Səhnədə**. Bakı, İşıq, 1977, s.88.

²⁶Sabir Gəncəli (Məmmədov Sabir Süleyman oğlu). **Qadın, Güzəllik və Ülvyyə**. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2001, s.132.

²⁷Adilə İsmayılova. **A.g.k.**, s.89.

²⁸Севи́ндж Алиева. **A.g.k.**, c.47.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Azərbaycan SSR-də yaşayan tatarlar faşist işğalçılarına qarşı döyüşərək böyük şöhrət qazanmışlar. Boris Museyeviç də həmin şəxslərdən biri idi. O, 1939-cu ildən etibarən Bakı şəhərində yaşamağa başlamış, 1941-ci ildən İkinci Dünya müharibəsində iştirak etmişdir. Boris Museyeviç müharibədə xüsusi şücaət göstərdiyinə görə, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş, Lenin ordeni və 1 nömrəli Qızıl Ulduz medalı ilə təltif edilmişdir. O, Bakıda fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.²⁹

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Tatarıstan Respublikası ilə müasir dövrdə əlaqələri

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra tatarlarla əlaqələrin inkişafı daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Qeyd edək ki, 3 milyon 800 min nəfər əhaliyə sahib olan Tatarıstan Respublikasının böyük əksəriyyətini tatarlar təşkil edir. Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəmizdə millətlərarası əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət mühitini bərpa etməsi, Azərbaycanı multikultural, tolerant dövlətə çevirməsi onun uzaqqörən siyasətinin nəticəsi idi. Tatarıstan Respublikası ilə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev deyirdi: “Xalqlarımız eyni tarixi köklərə malikdir. Ənənələrimiz, mənəvi dəyərlərimiz bir-birinə çox oxşardır, dinimiz eynidir. Bütün bunlar Azərbaycan və tatar xalqları arasında ötən dövrlərdə də, bu gün də sıx əlaqənin, əməkdaşlığın, dostluğun və qarşılıqlı anlaşmanın təməlidir”.³⁰ Hər iki ölkənin başçıları arasında baş tutmuş görüşlər böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, Tatarıstan Respublikasının Prezidenti Mintimer Şaymiyev 20 noyabr 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dəvəti ilə ölkəmizə rəsmi səfər etmişdir. Qeyd edək ki, səfərin davamı olaraq, 1996-cı il 21 noyabrda Ulu Öndər Heydər Əliyevin başçılığı ilə Tatarıstan Respublikası arasında iqtisadi, ticarət, elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında sazişin imzalanması ilə iki respublika arasında əlaqələr daha da möhkəmlənmişdir.³¹ Müasir mərhələdə bu əməkdaşlıq Respublikaların indiki rəhbərləri İlham Əliyev və Rüstəm Minnixonov tərəfindən uğurla davam etdirilir. 2023-cü ilin iyunun 17-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Tatarıstan Respublikasının Rəisi Rüstəm Minnixonov işğaldan azad edilmiş Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə səfər zamanı Prezident İlham Əliyev demişdir: “Tatarıstan və Azərbaycan xalqları əsrlər boyu qardaşlıq, dostluq münasibətləri saxlayırlar. Əlbəttə ki, bizim aramızdakı münasibətlər Rusiya və Azərbaycan arasında dostluq, müttəfiqlik münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi

²⁹ Севиндж Алиева. **A.g.k.**, c.142.

³⁰ Ulu öndər Tatarıstan ilə qarşılıqlı dostluq əlaqələrinin inkişafına böyük əhəmiyyət verirdi. Vətən Səsi, Onlayn Qəzet, 12.04.2023, <https://vetensesi.az/page/35/news/9648> (23.10.2024, Saat –15:46).

³¹ Azərbaycan Prezidentinin adından Tatarıstan Prezidenti Mintimer Şaymiyevin şəərəfinə təşkil edilmiş ziyafətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Prezident iqamətgahı, 21 noyabr 1996-cı il, <https://lib.aliyevheritage.org/az/52850549.html> (23.10.2024. Saat: 16:23).

işinə böyük töhfədir və bizim dövlətlərarası səviyyədə planlaşdırdığımız, həyata keçirdiyimiz hər bir məsələ kimi çox səmərəli, dinamik şəkildə inkişaf edir.³²

Hazırda Azərbaycanda Tataristan Respublikasının Daimi Nümayəndəliyi, “Yaşlek” Azərbaycan Tatar Gəncləri Mərkəzi, “Tuqan Tel” Tatar Mədəniyyəti Cəmiyyəti, “Tataristan” İctimai Birliyi, “Kırım” Kırım tatarları cəmiyyəti fəaliyyət göstərir.³³ Tatarlar Yeni il, Novruz bayramı, Qurban bayramı, Ramazan bayramı ilə yanaşı hər il milli bayramları olan və “kotan bayramı” mənasına gələn Sabantuy bayramını da xüsusi olaraq qeyd edirlər.³⁴ Qeyd edək ki, bu bayram bir çox xüsusiyyətlərinə görə, Azərbaycanın milli bayramı olan Novruz bayramına bənzəyir.

Nəticə

Beləliklə, azərbaycanlılar və tatarlar arasında əlaqələrin tarixi əsrlərə söykənir. Ölkəmizin ictimai-mədəni həyatında xüsusi yerə sahib olan tatarlar Azərbaycanda məskunlaşmaqla cəmiyyətimizin mühüm hissəsinə çevrilmiş, sonrakı illərdə iki qardaş respublika arasında əlaqələrin daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyev türk xalqları arasında əlaqələrin genişləndirilməsində dilin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin, adət-ənənələrin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Türk dövlətləri arasında əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində Prezident İlham Əliyevin rolunu xüsusi olaraq qeyd etmək vacibdir. Tatar xalqının nümayəndələri elm, təhsil və müxtəlif sahələrdə işləyir, Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında fəal iştirak edirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Babayev Adil. **Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya**. Bakı, “Elm”, 2016, 336 s.
2. Babayeva Gülbəniz. “Molla Nəsrəddin” və “Tərcüman” nəşrləri ədəbi-mədəni əlaqələr kontekstində. **Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq**. 2022, №1, 40-46 s.
3. Cavadov Qəmərşah. **Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik)**. Bakı, “Elm”, 2000, 439 s.
4. Çobanzadə Bəkir. **Müasir Azərbaycan Ədəbiyyatı. Seçilmiş Əsərlər. Beş cildə. I cild**. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 333 s.
5. Gəncəli Sabir (Məmmədov Sabir Süleyman oğlu). **Qadın, Güzəllik və Ülviyyət**. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2001, 336 s.
6. İsmayılova Adilə. **Azərbaycan Qadınları Səhnədə**. Bakı, İşıq, 1977, 163 s.
7. Qasımlı Aydın Mədətoğlu. **Türklər (Tarixi öçerklər)**. Bakı, 2012, 626 s.

³² Nəzakət Ələddinqızı. Azərbaycan və Tataristan münasibətləri: əsrlərə söykənən qardaşlıq, dostluq bağları. Səs Qəzeti, 20 iyun 2023, <https://sesqazeti.az/news/politics/1067668.html> (24.10.2024. Saat:10:16).

³³ Məhəmmədli Qəribli. “Azsaylı xalqların Azərbaycanda öz etnik, dini və tarixi dəyərlərini qoruya bilmələrinin təminatları”. **Bakı, Xəbər, №34**, 2021.

³⁴ Bakıda Sabantuy tatar milli bayramı qeyd edilib. Mədəniyyət qəzeti, 21.06.2023, <https://medeniyyet.az/page/news/68404/Bakida-Sabantuy-tatar-milli-bayrami-qeyd-edilib.html?lang=az>. (30.10.2024. Saat: 16:06).

8. Qəribli Məhəmmədəli. “Azsayılı xalqların Azərbaycanda öz etnik, dini və tarixi dəyərlərini qoruya bilmələrinin təminatları”. **Bakı, Xəbər, №34**, 2021.
9. Nəzirli Şəmistan. **1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri**. Bakı, “Təfəkkür” Universitetinin mətbəəsi, 2009, 432 s.
10. Tahirli Abid. **Bütün Türklərin Tərcümanı İsmayıl bəy Qaspiralı**. Bakı, 2011, 240 s.
11. Tahirzadə Ədalət. Əhməd Dilqəm. **Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)**. Bakı, 2022, 190 s.
12. Umudlu İsmayıl. **Azərbaycanın Əsilzadə Şəcərələri. (Tiflis, Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarının materialları əsasında)** Bakı, “Nəşriyyat” şöbəsi, 2024, 398 s.
13. **Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası**. Bakı, 2007, 264 s.
14. Quliyev Vilayət. **Uzak və Yakın Türklər**. İstanbul, Zengin yayıncılık, 2022, 231 s.
15. Алиева Севиндж. **Татары в Азербайджане**. Монография. Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2018, 164 с.
16. “Azərbaycanda tatarlar” adlı monoqrafiya nəşr edilib. Multikultural.az. 2019, <https://multikultural.az/az/tatarlar/596/azerbaycanda-tatarlar-adli-monoqrafyasi-nesr-edilib>
17. Azərbaycan Prezidentinin adından Tatarıstan Prezidenti Mintimer Şaymiyevin şərafinə təşkil edilmiş ziyafətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Prezident iqamətgahı, 21 noyabr 1996-cı il, <https://lib.aliyev-heritage.org/AZ/52850549.html>
18. Bakıda Sabantuy tatar milli bayramı qeyd edilib. Mədəniyyət qəzeti, 2024, <https://medeniyyet.az/page/news/68404/Bakida-Sabantuy-tatar-milli-bayrami-qeyd-edilib.html>
19. Ələddinqızı Nəzakət. Azərbaycan və Tatarıstan münasibətləri: əsrlərə söykənən qardaşlıq, dostluq bağları. Səs Qəzeti, 2023, <https://sesqazeti.az/news/politics/1067668.html>
20. Məmməd bəy Sulkeviç. https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99mm%C9%99d_b%C9%99ySulkevi%C3%A7
21. Ulu Öndər Tatarıstan ilə qarşılıqlı dostluq əlaqələrinin inkişafına böyük əhəmiyyət verirdi. Vətən Səsi, Onlayn Qəzet, 2023, <https://vetensesi.az/page/35/news/9648>

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Şahmalıyeva Fidan – kiçik elmi işçi, Şahmalıyeva Fidan – ,
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və A.A.Bakikhanov Institute of History
Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı and Ethnology, ANAS. Azerbaijan,
Baku